

ZAHİRÜ'D-DİN NİŞÂBÜRİ'NİN SELÇUKNÂMESİ VE DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN ESSAY ON ZAHİR AL-DİN NİSHÂPÜRİ'S SALJŪQNÂMA'S LANGUAGE AND STYLE

Ayşe Gül FİDAN

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, afidan@ankara.edu.tr

Öz

Türk ve İslam kavim ve medeniyetlerinde yeni bir devir açan Selçuklu imparatorluğu tarihinin ana kaynaklarından biri olan Selçuknâme, Büyük Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesine çıkışından, Irak Selçuklularının son hükümdarı Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan'ın (1177-1194) saltanat döneminin başlarına kadar gerçekleşen siyasi, sosyal ve kültürel olayları içerir. Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbüri tarafından, Farsça kaleme alınan eser, Selçuklu Hanedanı ile ilgili içerdiği bilgiler ve bilinen ilk selçuknâme olması nedeniyle temel başvuru kaynağı niteliği taşır. Yazma nüshası Royal Asiatic Society'de bulunan eseri, A.H. Morton 2004 yılında Londra'da yayınladı. Dönemi konu edinen sınırlı sayıda kaynaklar arasında yer alan ve daha birçok yönden ele alınıp, değerlendirilmesi zaruri olan Selçuknâme bu makalede müellif, yazılış, içerik, nüsha, dil ve üslup özellikleri bakımından incelenmeye çalışılacaktır.

Abstract

Saljūqnâma as a primary source of the history of the Saljūq Empire which led to a new era of the Turkic and Islamic nations and civilization covers the political, social and cultural events between the emergence of the Great Saljūq State to the last sovereign of the Iraqi Saljūqs Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan (1177-1194). The Saljūqnâma was penned by Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbüri in the Persian Language is the first known specimen of its kind. Therefore, it is the most important primary source of the era. A.H. Morton published the Royal Asiatic Society's manuscript in 2004. In this article, it is aimed to analyze this rare manuscript the first Saljūqnâma regarding the author, content, language and style as a requisite attempt for understanding this period.

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 15 Ekim 2016
Kabul edildiği tarih: 16 Kasım 2016
Yayınlanma tarihi: 12 Aralık 2016

Article Info

Date submitted: 15 October 2016
Date accepted: 16 November 2016
Date published: 12 December 2016

Anahtar sözcükler

Selçuklu Tarihi, Selçuknâme, Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbüri

Keywords

Saljūq History, Saljūqnâma, Zahîr Al-Dîn Nishâpûri

DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001499

Giriş

Büyük Selçuklu ve Irak Selçukluları Devletleri tarihinin birincil kaynaklarından biri olan ve Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbüri tarafından 1177 – 1186 tarihleri arasında kaleme alındığı düşünülen Selçuknâme, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel olaylarını konu alır. Irak Selçuklu hükümdarı Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan'a (1177-1194) ithaf edilen eserin bilinen ilk selçuknâme olması ve sonrasında Selçuklu tarihi müverrihlerinin başvuru kaynağı niteliğini taşıması eseri son derece değerli ve önemli kılmaktadır. Dönemi konu alan diğer eserlerden, varlığı hakkında bilgi sahibi olduğumuz ancak uzun süre kayıp olduğu düşünülen Selçuknâme'nin, Royal Asiatic Society'de Farsça 22 (b) Morley 138 numarada kayıtlı olan tek yazma nüshası, ilk defa A.H. Morton tarafından bulunarak 2004 yılında Londra'da yayınlanmıştır. A.H. Morton ulaştığı bu nüshayı, Selçuknâme'den faydalandığını düşündüğü müellifler tarafından kaleme alınan ve aynı konuları içeren diğer tarih kayıtlarıyla karşılaştırma yoluna gitmiştir. Neticede Nişâbüri'nin Selçuknâme'sinin tam metni ve kaynaklık ettiği diğer tarih kayıtlarını ayrıntılı bir şekilde ele aldığı giriş kısmı ile çalışmasını tamamlamıştır.

Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin eseri için herhangi bir başlık belirlememiş olması, Selçuklu tarihini konu edinen diğer dönem eserlerine verilen genel *Selçuknâme* başlığının kullanımını gerekli kılmıştır. Mukaddime ve bunu takip eden on dört bölümden oluşan eser, Selçukluların tarih sahnesine çıkışından başlayarak Irak Selçukluları'nın son hükümdarı III. Tuğrul'un saltanatının başlarına kadarki olayları içermekte ve III. Tuğrul'un saltanatının başlarında sona ermektedir. Her bölümde sultanların doğum ve ölüm tarihleri, saltanatlarının başlaması ve ne kadar sürdüğü, fiziksel özellikleri, şecereleri, alışkanlıkları, tevkileri, vezir ve hâcibleri ile ilgili bilgilere ve yönetimleri boyunca gerçekleşen olaylara yer verilmiştir. Yazma her sayfada 35 satır olmak üzere 21 varaktır. Her ne kadar ilk bakışta Selçuklu tarihini konu alan bir eser için hacimli olmadığı fikri oluşsa da, önemli bilgiler içeren, başlıca Arapça kaynakların birçoğundan daha erken dönem Farsça kaynaktır. Nişâbüri mukaddimesinde de belirttiği üzere özlü bir tasnif kaleme almıştır.

Selçuknâme, bahsettiğimiz tarihi değerinin yan sıra, tüm yazılı kaynaklar gibi, yazıldığı dönemin dil ve üslup özelliklerini de günümüze taşımakta ve değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Çalışmamızın ilk kısmında müellifin hayatı, edebi kişiliği, eserin yazılışı, içeriği ve nüshası, ikinci kısmında ise dil ve üslup özellikleri ele alınacaktır.

1. Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin Hayatı, Eseri ve Edebî Kişiliği

Müellifin adı bazı kaynaklarda Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbüri (Hamidu'l-Mülk 3-8; Munzevî 4337), bazı kaynaklarda ise Zahîru'd-Dîn Nişâbüri olarak kaydedilmiştir (Morton 6; Çelebi 990; Nefisi 88, 967; Ajend 84-85; Özgüdenli 102-103; Browne 89). Doğum tarihi hakkında bilgi mevcut olmayıp, sadece yaklaşık 582 (1186/1187) yılında vefat ettiği aktarılmıştır (Özgüdenli 102-103; Munzevî 4337; Yıldırım 136; Rızaiyân 7-9). A. H. Morton, içerikteki tarihi olaylardan yola çıkarak, Zilhicce 581 (Nisan/Mayıs 1186) yılından önce *Selçuknâme*'nin kesin olarak tamamlanmış olduğunu ifade etmekte ve Nişâbüri'nin doğum ve ölüm tarihleri hususunda herhangi bir bilgi vermemektedir (Morton 45). Said-i Nefisi de Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin eserini 582 (1086-1087) yılı civarında telif ettiğini zikretmiştir (Nefisi 119). Zahîru'd-Dîn Nişâbüri ile ilgili sahip olduğumuz tek biyografik bilgi Ravendî'nin *Râhatu's-Sudûr* adlı eserinde mevcut olup, Ravendî eserinin önsözünde Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin Irak Selçukluları'nın son hükümdarı Tuğrul b. Arslan'ın (III. Tuğrul) saltanatı döneminde (1177-1194) *Selçuknâme*'yi kaleme alarak aynı olayları daha önce kaydettiğini ve Sultan Arslan ve Mes'ud'un hocası olduğunu kaydetmiş, ayrıca Nişâbüri'nin kendisinin akrabası olduğunu belirtmiştir (Ravendî

64; Rawandi 64-65). Selçukoğulları şeceresine baktığımızda Mes'ud'un 1135-1152, Arslan'ın ise 1161-1177 yılları arasında hüküm sürdüğü görülmektedir (Köymen 489). Bu nedenle A. H. Morton'un da belirttiği üzere, Nişâbüri'nin Arslan'ın ve aynı zamanda Mes'ud'un hocalığını yapmış olmasının kronolojik olarak pek de mümkün gözükmediği, zira bunun olması durumunda Nişâbüri'nin *Selçuknâme*'yi bitirdiği zaman seksenin üzerinde olması gerekmektedir. Dolayısıyla Nişaburi'nin Mes'ud'un hocalığını yapmış olması ihtimal dâhilinde gözükmemektedir. Nişâbüri'nin eserinde eğitime yapılan tek gönderme Arslan ve onun amcasının oğlu olan Melikşâh b. Selçuk b. Muhammed b. Melikşâh'ın eğitimine yaptığı atıftır. II. Tuğrul'un 1034 yılında vefatından sonra bir yaşından küçük olan oğlu Arslan ve aynı yaşlardaki kuzeni, onları okula gönderen ve gittiği yerlere yanında götüreren, II. Tuğrul'un yerine geçen Sultan Mes'ud tarafından yetiştirilmişlerdir. Sultan Mes'ud şehzadeleri 1145-1146 yıllarında Tikrit kalesi komutanına emanet etmiş ve Arslan 1153-1154 yılına kadar burada kalmıştır. Bu hadise Nişâbüri'nin Mes'ud tarafından Arslan'ı ve büyük bir olasılıkla kuzeni Melikşâh b. Selçuk b. Muhammed b. Melikşâh'ı eğitmek üzere 1140-1146 yılları civarında görevlendirildiğini işaret etmektedir. Ravendi'nin Mes'ud atfına gelince, bununla büyük ihtimalle Nişâbüri'nin, Sultan Mes'ud tarafından şehzadelerin hocası olarak görevlendirilmesi kastedilmektedir (Morton 48-49).

Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*'de bize hayatı hakkında çok fazla bilgi vermemektedir. Mukaddimesinde eseri, Irak Selçuklu Sultanı Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan'a (1177-1194) sunmak üzere kaleme aldığını şu sözlerle aktarmıştır:

Bu tasnifin dibacesi kutlu Sultan-ı 'Azam ve ümmetlerin meliklerinin efendisi dinin ve dünyanın direği İslam'ın ve Müslümanların şerefendiricisi, sultanların sultanı, şarkın, garbın ve Rum ile Çin'in meliki Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan'ın adına ve lakaplarına yazılmıştır, Halife'nin ortağıdır – Allah onun delillerini aydınlatsın – ve onun amacı eski hizmetin hakkını vermek ve kara talihi yenilemektir (Morton 3; Fidan 60).

Biz de ancak bu sayede yazarın yaşadığı dönemi tam olarak tespit edebilmekteyiz. Ayrıca, Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan'ın saltanat dönemini anlattığı ve eserinin son kısmını oluşturan on dördüncü bölümünde, diğer Selçuklu padişahlarını anlatan önceki bölümlerden farklı olarak, Tuğrul adından sonra "*Allah onun mülkünü ebedi kılsın*" (Morton 120) hayır duası ile devam etmekte, ayrıca şu ifadeleri kullanmaktadır:

Bilhassa her gün, bu Cemşid¹'in ışığına sahip, Haydar² gönüllü, Tehemten³ vücutlu, Hatem⁴ elli – ki devleti devam rüzgârına bağlansın ve yaşamı gönlündeki muradına ulaşsın – Sultan'ın saltanat ve cihan hükümdarlığı vasıflarından bir alamet ortaya çıkıyordu. Padişahlık özelliklerinden bir rüştü daha zahir oluyor, cihandarlığı alınının yüzeyinde belirginleşiyordu. Ona bağlı olanların ve devlet emirlerinin ümidi onun saltanatı boyunca gıpta ile devam ediyordu. Onun baba ve atalarından hiçbir padişapta bu özellikler bir arada bulunmuyordu ve onlara kalmayan bu memleketler ona miras kaldı. Hak Teâlâ'nın ihsanı ile, aklın kemali, ilmin çokluğu, sabrın genişliği, adaleti yayma, uyanıklık ve muhafaza, nefsine hâkimiyet, âlimlerle dostluk, hat, belagat, iyi binicilik, mızrak atma, meliklere uygun olan sanatlar, ilimler ve onlara yaraşır beğenilen yönlerin, ona gençlik yıllarının ilk zamanlarında ve hayatının başlarında bahşedilmesi ümit edilir. Günden güne devleti, nimeti ve diğer bağışları artırıyor, fark ve kıdem ile tacı ve tahtı süslüyordu. Bu iyi huylar ve sevilen özellikler akıllıların fikrinin ve fazılların zihninin idrakten aciz kalacağı bir dereceye ulaşsın.

Şiir:

Cihan senin kokunu henüz açık eylemedi; sabah rüzgârı senin üzerinden esmektedir (Morton 122-123; Fidan 149).

Bu ifadeler de kesin tarihler bilinmese de, en azından Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin, Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan'ın (1177-1194) saltanatı döneminde yaşadığı fikrini desteklemektedir. Nişâbüri'nin bilinen tek eseri *Selçuknâme*'sidir. Yaşadığı döneme ve daha sonraki dönemlere ait eserlerde, yazarın günümüze ulaşan ya da ulaşmayan başka bir eseri olup olmadığı hususunda, herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Selçuknâme ismi XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Selçuklular ile ilgili yazılmış olan eserlere verilen genel bir addır ve Nişâbüri'nin *Selçuknâme*'si günümüze ulaşan ilk selçuknâme olarak bilinmektedir.(Merçil 398) Uzun süre kayıp sanılan bu eserin, günümüze ulaşan ve Royal Asiatic Society'de Farsça 22 (b) Morley 138 numarada kayıtlı olan tek yazma nüshası ilk defa A.H. Morton tarafından bulunarak 2004 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Yazmanın XV.

¹ Şahnâme'de adı geçen efsanevi İran padişahı.

² Hazreti Ali'nin lakabıdır.

³ Güçlü kuvvetli manasına gelir. Zal oğlu Rüstem'in lakabıdır.

⁴ Tay kabilesinden, Cahiliye döneminde yaşamış eli açık ve cömert bir kişidir; cömertlikte ve eli açıklıkta o örnek gösterilir.

yüzyılın ikinci yarısına veya sonlarına, muhtemelen XVI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceği düşünülmektedir (Morton 6).

Müellif, eseri için herhangi bir başlık sunmamaktadır. Esere *Selçuknâme* şeklinde en erken kesin atıf ise XIV. yüzyılda Hamdullah Mustevfi tarafından kaleme alınmış olan *Tarih-i Güzide*'de de yer almaktadır (Kazvini 7). Mustevfi eserini yazarken yararlandığı kaynaklar arasında Nişâbüri'nin *Selçuknâme*'sini zikreder. Daha sonraki tarihçiler Hafız-i Ebru ve Musavî de eseri kaynakları arasında benzer bir şekilde listelemektedir (Morton49). *Keşfu'z-Zunûn*'da da yine *Selçuknâme* adıyla geçmektedir. (Çelebi 990) A.H. Morton da eserin orijinal başlığının ne olup olmadığından ziyade, bu kullanımın oldukça yaygın olduğunu ve herhangi bir belirsizliğe yol açmadığını, bu başlığın kullanımına devam edilebileceğini belirtir (Morton 48-49). Ayrıca, *Selçuknâme*'nin kesin olarak Zilhicce 581 (1186 Nisan-Mayıs) yılından önce tamamlanmış olduğunu dolayısıyla Tuğrul'un hükümdarlığının başlarına tarihlenmesi gerektiğini de kaydetmektedir (Morton 45).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bilinen ilk selçuknâme olması, eserin daha sonraki Selçuklu tarihi müverrihleri tarafından direkt ya da dolaylı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Yazma nüshasına ulaşılmadan önce, Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin *Selçuknâme*'sinin kaybolduğu ve *Câmi'ut-tavarîh*, *Rahat-üs Sudûr*, *Zubdat'ut-tavarîh* ve Selçuklu tarihini konu alan diğer birçok tarih kaydının *Selçuknâme*'ye dayandığı görüşü hâkimdir (Cahen191-193; Turan 3; Fazlullah 58-59; Luther ve Bosworth viii). A.H. Morton'a göre ise, Selçuklu sülalesi ile ilgilenen İranlı tarihçilerin neredeyse tamamı *Selçuknâme*'den türeyen metinden istifade etmiştir (Morton 5).

Selçuknâme'nin günümüze sadece bir yazma nüshasının ulaşmış olması nedeniyle, A.H. Morton daha sonra kaleme alınmış diğer eserlerle nüshayı karşılaştırdı, okuma ve düzeltmesini yaparak müellif metnine en yakın metni ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Metinlerin birçoğunun yazmanın okunmasında çok az katkıda bulunduğunu, bazılarının ise hiç katkıda bulunmadığını dile getirir. Metni düzeltmek için toplamda yedi farklı eseri gözden geçirmiş, bu eserlerin dördünün görece daha erken döneme ait olduklarını, değişen oranlarda aslına sadık kalarak orijinal yazımı koruduklarını ve metnin düzeltilmesi hususunda büyük önem arzettiklerini belirtir. Karşılaştırmaya gidilen yazmalardan birinin XVII. yüzyıl gibi geç bir döneme ait olduğunu, geri kalan üçünün ise bir dereceye kadar önem arzeden metinsel kanıt sunduğunu ifade eder (Morton 5). Bu bağlamda çok büyük

oranda Selçuknâme'nin müellif nüshasından sonra otuz yıl, belki de daha az bir zamana tarihlenebilecek bir metin ortaya çıkardığını belirtir (Morton 5).

Yazmanın karşılaştırma, okuma ve düzeltmeleri yapılırken yararlanılan diğer yazma eserler şunlardır:

Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Tarih-i Selçukiyyan*

Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahat-üs Sudûr ve Âyet-üs Sürûr*

Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. El-Nizam El-Hüseynî El-Yezdi, *El-Urada fi Hikâyat El-Selçukiyye*

Kâşânî Ebu'l-Kâsım, Genel tarihin bir parçası olan, *Selçuklular Tarihi*

Raşîd Al-Dîn Fazlallâh, *Câmi' Al-Tavârih*'in Selçuklular bölümü

Şebânkâra-yi, Muhammed b. Ali, *Mucme'ul-Ensâb*

Habîsî, Muhammed İbrahim, *Selçukiyyan ve Guzân der Kirmân* (Morton 5-6)

A.H. Morton çalışmasının önsözünde, yazmanın okuma ve karşılaştırmasını yaparken izlediği yol, kullandığı yöntem ve yukarıda adı geçen yazmalar ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmuştur (Morton 1-63).

Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin, günümüze ulaşan tek eserinin *Selçuknâme*'si olması onun edebi kişiliği hususunda aktarabileceğimiz bilgilerin bu eser ekseninde şekillenmesini zorunlu kılmaktadır. Nefisî, Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin bir müverrih olmasının yanı sıra şair olduğunu söylese de bunun için herhangi bir kaynak göstermemiştir (Nefisî 119). Nişâbüri, *Selçuknâme*'de olay ve durumlara uygun düşen yerlerde birçok şairden şiirler ve dizeler aktarmış ve şairlerin isimlerini vermiştir, fakat bunların yanı sıra eserde, kime ait olduğu belirtilmeyen şiir ve dizeler de mevcuttur. Affan Selçuk, bu şiirlerin Nişâbüri'ye ait olabileceği görüşündedir (Selçuk 147-163). Araştırmalarımız sırasında Nefisî'nin aktardığı bu bilgiyi ve Affan Selçuk'un bu görüşünü destekleyebilecek herhangi bir bilgi ile karşılaşmadığımızı söylemeliyiz.

Selçuknâme edebi bir eser olmaktan ziyade, Selçuklular döneminin tarihi olaylarını aktarma gayesiyle kaleme alınmış önemli bir tarihi kaynak niteliği taşımaktadır. Müellif mukaddimesinde eseri telif sebebini şöyle ifade eder:

Bilinmelidir ki mahlûkların en seçkinleri melekler, peygamberler ve meliklerdir. Her sınıfın mertebeleri vardır. Melekler Allah'a yakınlaştırılmış olan ve hazire-i üns'ün sakinleridirler. Peygamberler ise yaratan ve yaratılanlar arasında aracı olup, doğru ve yanlış yolu

açıklayan, helal ve haramı ayırt edenlerdir. Meliklere gelince, onlar raiyetin idarecileri ve halkı çeşitli afet ve felaketlere karşı koruyup, himaye edenlerdir. Meleklerin süsü, Allah'ı tesbih ve tehlil, peygamberlerin süsü, ilim ve ibadet, meliklerin süsü ise adalet ve siyasettir. İlimden nasibini almış her adil padişahın şeref ve asaleti fazla, mertebesi enbiyaya daha yakındır. Meliklerin ihtiyacı olan şey; tevhid ilmi, şariat hükümleri, dinin temelleri bilgilerinden sonra meliklerin seyrini ve padişahların tarihlerini bilmektir. Eğer bunlara vakıf olup, her birinin huy, davranış, tavır ve tutumlarını bilirlerse, geçmişlerinin dünyada şan, şöhret ve büyüklüğü, ahirette ise sevap ve mağfireti sağlayan özelliklerinin özünden pay alıp, onları kendilerine önder ve rehber kılarlar. Geçmiş padişahların tarihleri oldukça kabarıktır, herkes onlar ile ilgili gerek özet gerekse detaylı teliflerde bulunmuş, ciltlerce kitap yazmıştır.

İslam milletinde sahabeden, Hulefa-i Raşidin'den ve Mustafa'nın amcasının oğlunda – Allah'ın selamı onun üzerine olsun ve Allah ondan razı olsun – sonra, Selçukoğulları'ndan daha yüksek makamlı ve halkın haklarını gözetten bir hanedanın – Allah'ın rahmeti geçmişlerine olsun ve kalanların mülkünü daim kılsın –ortaya çıkmadığı muhakkaktır. Zikri yüce olan Allah şöyle dedi: "Allah mülkünü dilediğine verir", "Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur." Onların saltanat döneminde başka hiçbir dönemde olmadığı kadar din bilimleri ihya edilmiş, Müslümanlığın kaideleri sağlamlaştırılmış, mescidler, tekkeler, köprüler, saraylar inşa edilip; vakıfların kurulması gibi hayır işleri yapılmış, âlimler, seyyidler ve zahitlere değer verilmiştir. Bunların izleri bütün İslam memleketlerinde görülmektedir. "Eserlerimiz bizim ne olduğumuzu gösterir.

Gösterdikleri gayretler, yaptıkları cihatlar, kâfirlere karşı gerçekleştirdikleri gazalar ile ehl-i bid'at ve günahkârları tarumar etmiş ve İslam dinine katkı sağlamışlardır. Müslümanların imamı El-Kâim Bi'emrillah tarafından kendilerine verilmiş olan Hilafe-i Mu'azzama makamının gereğini layıkıyla yerine getirmişlerdir. Bu kitapta yeri geldiğinde bundan etraflıca bahsedilecektir. Dönemin meliklerinin, onların edepi, makbul yönlerini ve tavırlarını örnek almaları, din ve devletin sağlamlaşmasını ve memleket kaidelerinin tesisini sağlar (Morton 1-3; Fidan 58-60).

Müellif, tarihin değerini ve bu konudaki görüşünü çok net bir şekilde ortaya koymakta ve amacını belirlemektedir. Bu düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda Nişâbüri'nin, edebi bir eser verme kaygısı taşımadığı, sadece tarihi olayları aktarmak niyetinde olduğu sonucuna varmaktayız. Eserin içeriğine baktığımızda da metnin Nişâbüri'nin amacını doğrular nitelikte olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda Nişâbüri'nin edebi bir şahsiyetten ziyade Selçuklu devrinde yaşamış bir müverrih olduğunu söyleyebiliriz.

2. Selçuknâme'nin İçeriği

Selçuknâme, Farsça olarak kaleme alınmıştır. Mukaddime ve onu takip eden on dört bölümden meydana gelir. Nişâbüri, aslında *Selçuknâme*'nin mukaddimesinde içeriğin nasıl olacağı hususunda bilgi vererek, Selçukoğulları'nın soyları, sülaleleri, gelenek ve görenekleri, adaları hakkında özlü bir tasnif sunacağını, devletin kurulması ve gelişmesi, hükümdarların ömrü, padişahlık müddetleri, dönemlerinde meydana gelmiş ilginç olaylar, vezirlerinin ve hâciblerinin isimlerini el verdiği ölçüde aktaracağını şöyle dile getirmektedir:

Bu mukaddimeler hükmünce, onların; soyları, sülaleleri, gelenek ve görenekleri, adaları hakkında muhtasar bir tasnif, devletin kurulması ve toprak talebi ile harekete geçmeleri, her birinin ömrü, padişahlık müddeti ve hükümdarlıkları süresince meydana gelmiş olan ilginç olaylar, ayrıca vezirlerinin ve hâciblerinin isimlerinin zikri konularında bilgilerimiz el verdiğimizce özlü bir telif kaleme alma gereğini duyduk. Böylece okuyucular, onların Müslüman halkı üzerindeki haklarını bilip, geçmişlerin ruhu ve halen tahtta olanların bekâsı için dualarını eksik etmesinler (Morton 3; Fidan 60).

Nitekim *Selçuknâme*'nin içeriğine baktığımızda Nişâbüri'nin mukaddimedede dile getirdiği amaçlarını büyük ölçüde gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Her bölüm dönemin hükümdarlarının siyasi ve sosyal olaylarını içermektedir. Olayların tarihleri gün, ay, zaman zaman sadece yıl olarak verilmiştir. Mukaddimededen sonra gelen kitabın başlangıcı olan ilk bölüm Selçukoğulları'nın tarih sahnesine çıkışı ile başlayıp, Tuğrul Bey'in ölümüne kadar uzanır. Birinci bölümün sonunda Tuğrul'un tahta çıkış tarihi ve hükümdarlığının ne kadar sürdüğü belirtilir. Bundan sonra gelen on üç bölüm sonraki sultanların hükümdarlık dönemlerini sırasıyla ele alır. Başlangıçta hükümdarların karakterlerine dair bilgiler, bölüm sonlarında ise sultanların dış görünüşlerine, vezir ve hâciblerinin isimleri ile tevkilerine yer verilmiştir.

Alp Arslan ile ilgili olan ikinci bölümden başlayarak, her bölümün sonunda sultanların hükümdarlık süreleri ve ömürleri kaydedilir. III. Tuğrul devrini anlatan eserin son ve on dördüncü bölümünde diğerlerinden farklı olarak sultan için fiziki betimleme, sultanın vezir ve hâciblerinin isimleri, hükümdarlık süresi, ömrü ve tevkîsi mevcut değildir. Genel olarak bölümler sultanların unvanları, dedelerinin ve babalarının adları ve lakapları ile başlar, sadece I. Tuğrul'un kiler bölümün sonunda yer alır.

Selçuknâme, tarihî olayları, sultanların saltanata gelişlerini, ne kadar yaşadıklarını ve saltanatlarının ne kadar sürdüğünü çok fazla ayrıntıya yer vermeden özet bir şekilde anlatır. Siyasi olayların yanı sıra Selçuklu devrinin sosyal ve kültürel hayatını yansıtmayı da ihmal etmemektedir. Sultanlar tarafından yapılan hayır işlerinden, dönemin bazı önemli mimarî yapılarından, camilerden, türbe, kubbe, medrese, kervansaray ve bahçelerden söz eder. Bu sayede günümüze ulaşmamış olan yapıların varlığından haberdar olmamızı sağlar.

Bütün bunların yanında, yazar yeri geldiğinde sultanların yeteneklerini ve ilgi alanlarını da konu etmiştir. Alp Arslan'ın ok atmadaki mahareti, Mahmud b. Muhammed b. Melikşâh'ın av hayvanlarına düşkünlüğü, Mes'ud b. Muhammed'in avcılığı ve kuşlara olan ünsiyeti bunlardan birkaçıdır.

Nişâbüri eserinde faydalandığı kaynaklar hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Sadece Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin hattı ile yazılmış olan *Şikârnâme*'yi gördüğünü zikretmiştir. Olaylara ve duruma uygun düşen yerlerde Ferid Kâtip, Ebû Tâhir Hâtûnî, Hakânî, Ebu'l-Me'âlî Nahhâs, Emîr Mu'izzî'den şiir ve beyitler aktarmıştır.

Selçuknâme, dönemin diğer tarih kitaplarıyla kıyaslandığında her ne kadar hacimli bir eser olmasa da Selçuklular tarihi için en önemli Farsça anlatı kaynağıdır. Tarih olarak başlıca Arap kaynaklarının birçoğundan daha erken yazılmıştır (Morton 54). Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, daha sonra gelen neredeyse bütün İranlı tarihçilerin Selçuklu Hanedanı ile ilgili bilgilere ulaştığı temel bir başvuru kaynağı niteliindedir.

Nişâbüri, eseri son derece iyi düzenlemiş ve mukaddimede bahsedilen plana sadık kalarak, bunu tutarlı ve kararlı bir şekilde devam ettirmiştir (Morton 54-55). Betimlemeler ve tasvirler ile olayların okuyucunun gözünde canlanmasına olanak sağlamıştır. Özellikle sultanların dış görünüşü ile ilgili verdiği bilgiler ve detaylar ilginç ve özgündür. Eserin kısa olması hikâyeyi canlı tutup, olayların içinden

çıkılmaz ve karmaşık hale gelmesini engellemiştir. Bildiğimiz anlamda tarih yazma metotlarının olmadığı bir dönemde kaleme alınmış olan eser oldukça derli toplu ve muntazamdır.

3. Selçuknâme'nin Nüshası ve Özellikleri

Selçuknâme'nin günümüze ulaşan yalnızca bir yazma nüshası mevcuttur. Bu nüsha Londra'da Royal Asiatic Society, Persian 22 (b), Morley No:138'de bulunmaktadır. Nüshanın özellikleri şu şekildedir:

El yazması küçük temiz ancak güzel olmayan nestalik ile yazılmış, her sayfada 35 satır ve toplamda 21 varaktır. Bölüm başlıklarında, bazen de kişi adları listesi, noktalama ve mısralar için kırmızı mürekkep kullanılmıştır. El yazma, büyük ihtimalle XV. yüzyılın ikinci yarısına veya sonlarına, muhtemelen XVI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilir (Morton 6).

Yazmayı görebilme şansımız olmadı, bu bilgiler A.H. Morton'ın, 2004 yılında Londra'da yayınlanan çalışmasından elde ettiğimiz bilgilerdir. A.H. Morton, el yazmadaki hasarlı bölgelere denk geldiğini ve metinde bırakılan boşlukların kâtibin dürüstlüğüne işaret ettiğini vurgular. Düzeltmelere yer verildiğini hataların özenle temizlendiğini ve metinde yapılan düzeltmelerin haşiyede belirtildiğini aktarır. Haşiyelerin bir kısmının muhtemelen yazmanın yeniden ciltlenmesi esnasında tamamen kaybolduğunu ya da cildin kenarları örttüğü yerlerde, iç kısımdakilerin tamamen görünmez vaziyette olduğunu dile getirir. Görülebilen tüm düzeltmelerin müstensih'in elinden çıktığını, başka okumalar ile desteklendiğini ve bu düzeltmelerin müstensih'in elindeki kopya ettiği metin ile karşılaştırma yaptıktan sonraki kendi hatalarının düzeltmeleri olduğunu, dolayısıyla herhangi bir eklemenin olmadığı sonucuna varılabileceğini kaydeder (Morton 6).

A.H. Morton, yazmanın istinsah kaydı ve müstensih'i ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Daha önce Zahîru'd-Dîn Nîşâbüri'nin yaşadığı dönemin tarihlendirilmesi ile ilgili yapmış olduğu yorumdan yola çıkarak, bu bilgilerin yazmada mevcut olmadığı sonucuna varmaktayız.

4. Selçuknâme'nin Dil ve Üslup Özellikleri ve Edebî Sanatlar

Edebî eserler yazıldığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel, dilsel ve dini gelişmelerinden etkilenir ve bu değişimler neticesinde şekillenirler. Bu da verilen edebî ürünlerin her dönemde içerik, şekil ve dil bakımından farklılaşmasına ve dönüşmesine neden olur. Bu değişim edebiyatta üslup olarak ifade edilir. Üslup devrelerinin başlıklandırılması genellikle dönemin siyasi ve tarihi olayları esas

alınarak yapılır. Fars edebiyatı da başlangıçtan günümüze bu değişimleri geçirmiş ve bunun sonucunda çeşitli üslup devreleri ortaya çıkmıştır. Bunlar kısaca şu şekildedir:

1. Samanlılar Devresi (300-450/ 912-1058)
2. Gazneliler ve İlk Selçuklular Devresi (450-550/1058-1155)
3. İkinci Selçuklular ve Harezmsahlar Devresi (550-600/1155-1203)
4. Sebki İrakî Devresi (Sanatlı nesir) (600-1200/1203-1785)
5. Bazgeşt-i Edebi Devresi (1200-1300/1785-1882)
6. Sadeleşme Devresi/Çağdaş Nesir Devresi (1300 ve sonrası/1882'den günümüze)(Dırehşan 5).

Üslup devreleri için verdiğimiz bu sınıflandırmalar ışığında, Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin *Selçuknâme*'sinin, her ne kadar yazıldığı düşünülen tarih aralığı İkinci Selçuklular ve Harezmsahlar Devresi'ne denk geliyor olsa da, dil ve üslup özellikleri özellikleri bakımından, Gazneliler ve İlk Selçuklu devresinde (450-550/1058-1155) yazılmış tarih kitapları kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz (Dırehşan 5; Bahâr 62).

Gazneliler ve İlk Selçuklular dönemi nesri dil ve üslup özellikleri bakımından büyük oranda Samanlılar dönemi nesrinin özelliklerini taşımaktadır (Dırehşan 10). Bu dönemin eserlerinde, cümleler kısa ve anlaşılır, Arapça kelimelerin kullanımı oldukça azdır. Ancak İslamiyet'in İran coğrafyasında yayılmaya başlaması ile birlikte mensur eserlerde Arapça kelimelerin kullanımı yaygınlaşmış ve bu anlamda ilk dönemden ayrılan yeni bir üslup ortaya çıkmıştır. Arapça metinlerin etkisiyle birlikte uzun cümleler kurulmaya, kelime tekrarları yapılmaya, eş anlamlı kelime ve cümleler kullanılmaya başlanmıştır (Fesâyî 446-447). *Selçuknâme*'de de dönemin öne çıkan diğer tarih kitapları *Tarih-i Beyhakî*, *Kâbusnâme* ve *Siyasetnâme*'de sıkça rastladığımız gibi Arapça kelimelerin kullanımı göze çarpmaktadır. Bu dönemde kaleme alınmış tarih kitapları genel itibari ile edebi bir üslupla yazılmış eserler olmaktan ziyade tarihi olayların aktarımına öncelik vermişlerdir. *Selçuknâme* de bunun tipik bir örneğidir. Yazar mukaddimesini oldukça edebi bir üslup ile kaleme alırken tarihi olayların anlatımında sade ve açık bir dil kullanmıştır. Bu da bize Nişâbüri'nin aslında sanatlı ve süslü yazabildiğini ancak bunu içerikte tercih etmediğini göstermektedir.

Selçuknâme sade bir nesir (nesr-i mürsel) ile yazılmıştır. Eserde Arapça kelime, ibare ve secilere kullanılmış, duruma uygun düşen yerlerde Farsça ve Arapça şiirler aktarılmıştır. Dönemin tarih kitaplarının başlıca özelliklerinden olan

ayet ve hadislere istiṣhad yapılarak edebi sanatlara da yer verilmiştir. Genel itibari ile dil bilgisi kurallarına özen gösteren yazar devrik cümle kullanımından kaçınmış, bu sayede metin oldukça anlaşılır hale gelmiş, olaylar sadece tarihçilerin içinden çıkabileceği karmaşıklıklardan sıyrılmıştır.

Yazar, tarihi olayların aktarımında hikâyeleştirme yöntemine başvurmuştur. Olayları gayet kısa ve net cümlelerle aktarmış, anlatımı zorlaştıracak ağır, tuntuaklı ve zorlama bir dil kullanmamıştır. Cümleleri kısa ve anlaşılır olup, okuyucunun vermek istediklerinden uzaklaşmasına ve sıkılmasına neden olacak ayrıntılardan kaçınmıştır. Bu yönüyle aktardığı tarihi olayların canlı kalmasını sağlamıştır. Tasvir ve betimlemelerde yersiz ayrıntılara girmemiş, okuyucunun zihninde canlandırabileceğinin ötesine geçmemiştir. Anlatımı hoş ve akıcıdır.

Bütün bu değerlendirmeler neticesinde Zahîru'd-Dîn Nişâbüri'nin *Selçuknâme'sini*, onun da mukaddimesinde de belirttiği üzere, edebi kaygı ile yazılmış bir eserden ziyade dönemin siyasi ve sosyal gelişmelerini oldukça sade ve yalın bir dil ile aktaran tarihi bir metin olarak kabul etmemiz gerekir.

Bahsettiğimiz hususların açıklığa kavuşmasını sağlamak üzere, eseri dil ve üslup özellikleri ile edebi sanatları bakımından inceleyerek bunlarla ilgili örnekler vermeye çalıştık.

a) Dil ve Üslup Özellikleri

Fâil –fiil uyumu: Bütün eser boyunca fâil –fiil uyumuna dikkat edilmiş, fâil tekil ise fiil de tekil, fâil çoğul ise fiil de çoğul olarak kullanılmıştır.

لشکری که همواره ملازم رکاب بودندی. (Morton 29)

سلطان بمرآه آمد و امرای آذربایجان با چاولی جمله بخدمت آمدند. (Morton 78)

چون بدر همدان رسید، در محرم سنه ثمان، امرا خمله استقبال کردند. (Morton 89)

سلطان و زینالدین و خواص سلطان بجانب غربی فرود آمدند. (Morton 95)

Karineli fiil hazfı: Eserde tekrardan kaçınmak için zaman zaman fiil hazfına gidilmiştir.

چون او را این کار افتاده بود خراسان و عراق مستخلص کرده بود و ملکشاه را ولی عهد کرده (بود). (Morton 24)

چیزی با سلطان نشایست گفت که دلتنگ بود بسبب عمش که دوش مگر در حبس از سر ضجرت و قهر زهر از نگین بر مکیده بود و جان داده (بود). (Morton 27-28)

عباس مستشعر شده بود و قصد گریختن کرده (بود). (Morton 82)

عبدالرحمن کس بدیشان فرستاده بود و ایشان را خوانده بود. (Morton 77)

شهاب الدین مثنیٰ بزرگ فرستاده بود بکرمان و امام شیبانی را بخطبه خاتون کرمانی و آوردن مهد او بدار الملک همدان (فرستاده بود). (Morton 98)

چون روزگار در تمهید کار ولی عهد تعجیل می بخت صاحب تخت روی بنشیب (می آورد) و پای در رکاب می آورد... (Morton 107)

اینانچ بدر خوارزمشاه رفته بود و مدد خواسته بود. (Morton 113)

Devrik cümle kullanımı: Eserde genel itibariyle cümle dizilişine dikkat edilmiş olup, devrik cümle pek sık kurulmamıştır.

چند روز مقام بود و از آنجا بمیان آمدند در خدمت سلطان. (Morton 78)

بوزابه با هر دو ملک، محمد و ملکشاه فرزندان محمود، هم آنجا فرود آمد و لشکری بسیار با ایشان. (Morton 79)

Mâzi-yi naklî yerine vech-i vasfî kullanımı: Bu da eserde pek sık rastlanılan bir kullanım değildir.

ملیکی نا بیوسیده بدو رسیده و کسوت سلطنت نا کوشیده پوشیده، از مهد بتخت تحویل کرده و از مکتب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده... (Morton 120)

Mâzi-yi istimrârî 'de "می" yerine yâ-yi istimrârî kullanımı: Eserde bu kullanıma çok rastlanmaktadır.

شکلی و قدی عظیم داشت و محاسنی دراز. بوقت تیر انداختن گره زدی (می زد). (Morton 21)

چهل و شش هزار سوار بودند، اقطاع ایشان در بلاد ممالک پراکنده بودی تا بهر طرف که رسیدندی ایشان را علوفه و نفقات مُعد بودی. (Morton 29)

ملک الروم هر روز هزار دینار بجزیت بسطان دادی، بر دست قسیم الدوله آسنقر و بوزان رسانیدی. (Morton 29)

در خاطر کی بگذشتی (می گذشت) که اساسی چنان محکم و جمعی چنان انبوه سست و پراکنده شود؟ (Morton 92)

Meçhul fiil: Eserde pek sık kullanılmamıştır.

در جمله دو سه هزار معارف و ارباب مناصب و امرا کشته شدند. (Morton 58)

Bütün eser boyunca genellikle fiil tekrarıdan kaçınılmış: "کردن" yerine "گشتن و گردیدن" gibi yardımcı fiiller kullanılmıştır. "شدن" ve "فرمودن، نمودن، ساختن"

سلطان از مداومت شراب چنان شد که از مردم وحشی گشت و تنگ بار شد. (Morton 101)

رعایا در سایه عدل و عاطفت بیاسودند و تخت سلطنت بارسلان مزین گشت. (Morton 107)

صدر دیوان و زینت مسند را خواجه شهاب الدین ثقه معین شد و مهد رفیع خاتون کرمانی بعقد عقد سلطانی مکمل گشت.

(Morton 107)

این همه اقبال بفرّ دولت و یمن تربیت و رای و رؤیت و تیغ جهان گیر و رایت کشورگشای اتابگ اعظم نصره الدّینیا والدّین محمد بن ایلدگز روی نموده... (Morton 120)

بعد از ظفر و نصرت بربلاد وقمع و قهر اصداد هیچ شخص را در آن فتور دوهوایی مواخذت نفرمود... (Morton 121)

Ön ekli fiil kullanımı: Eserde kullanımı oldukça fazladır.

اتّفاق را این غلام ملک الزّوم را در هزیمت باز شناخت... (Morton 22)

چون وزیر در آمد پیش سلطان همین پیغام آورد که عمید الملک گمان برده بود. (Morton 18)

آنگاه حشمت بر داشتند و در نوبتی شدند و از پیش سلطان مجد الملک را بریش بدر کشیدند و پاره پاره کردند. (Morton 40)

آخریگ سلطان را در خیمه بنشانند و خود بر نشست، و با ایشان هم داستان بود. (Morton 41)

سلطان در آن وقت بگ ارسلان بن پلنگری را بر کشیده بود و امرای حضرت را سخت می آمد. (Morton 78)

چون قراسنقر باز گشت منگوبرز باز آمد. (Morton 77)

اسب خاص باسرافسار بستند و بر نشست و راه خوزستان بر گرفت، و هرگز تا او بود دیگر بحضرت هیچ سلطان نیامد.

(Morton 90)

Mâzi fiilerin başına bâ-yi te'kid getirilmesi: Dönem eserlerinde sık rastlanan bir kullanım olup, metinde kullanımı oldukça fazladır.

عم او را باز خواند و بنواخت و بعراق بسطان بنشانند. (Morton 70)

همه امرا با او در قصد خواجه عزّالملک یکی شدند و سلطان را بر آن داشتند تا او را بگرفت و بحاجب تاتار سپرد.

(Morton 77)

تا بحدّی در آن سختی رفت که سلطان مضطرّ شد و محمّد خازن را بگرفت و بزیر علم سر و دستش جدا کرد و بقراسنقر فرستاد.

(Morton 76-77)

سلیمان شاه چون از در همدان بگریخت سوی مازندران شد و از آنجا بخراسانکشید. (Morton 94)

لشکر در افتادند و بغارتینند و از یکدیگر اندیشناک شدند و هر یکی بجانبی بیک دو فرسنگ فرود آمدند. (Morton 93)

سلطان او را و معین ساوی را که مستوفی بود هم در آن کوشک بفرمود گرفتن و هر دو را موقوف کردند. (Morton 114)

Meful-i sarih alâmeti olan "را" hazfı: Metinde nadiren görülmektedir.

شهری معظّم، بغارتیندند و بسوختند و ولایت (را) خراب کردند و بنخجوان آمدند. (Morton 118)

خواهر سنّید فخر الدّین علاء الدّوله (را) بخواندند با سلطان. (Morton 118)

شهر حلب بقسیم الدّوله آسنقر (را) داد و انطاکیه بأقسیان (را) داد و رها بعماد الدّوله بوزان (را) داد و موصل بجگرمش (را) داد.

(Morton 29)

"را" harf-i nişanesinin meful-i gayr-ı sarih ve iyelik yerine kullanımı: Metinde çok sık olmasa da kullanımı mevcuttur.

سلجوق را چهار پسر بود، اسرائیل¹ و میکائیل و موسی یبغو و یونس. (Morton 5)
 ملک ارسلان باعزاز و اکرام نزدیک والده و اتابگ که او را بمحل پدر بود بماند تا سلطان محمد بن محمود از دنیا رحیل کرد.
 (Morton 106)

او را پیش الخان بردند و مدت یکسال پیش او بماند و او را نیکو داشت، و ترکان خاتون هم آنجا بمانده بود. (Morton 59)
 او را فرمود که "هر چند زودتر بمن پیوند." (Morton 78)

"به" ve "با" harf-i izafelerinin birbirlerinin yerine kullanımı: Eserde bu kullanıma pek sık rastlamaktayız.

ابخازی پناه با بیشه و کوه داده بود و قوت مقاومت نداشت و لشکر اسلام را در آن مضیق راه نبود. (Morton 118)
 سلطان باز گشت و با در همدان آمد. (Morton 85)
 بقیتی از ضعفا که مانده بودند همه با پناه ایشان شدند. (Morton 66)

Deyim kullanımı: Çok sık kullanılmamıştır.

قماچ چون با ولایت رفت شحنة بدیشان فرستاد و رسم و جبايات خواست. ایشان تن در ندادند و شحنة را تمکین نکردند و گفتند «ما رعیت خاص سلطانتیم. در حکم کسی نباشیم.» (Morton 62)
 سلیمان شاه، چنانکه عادت او بود در بی ثباتی، اسب نوبت بخواست و نقدی که از خزانه بر توانست داشت بر گرفت و خویشتن را از ملک چنانکه موی از خمیر بیرون آورد. (Morton 93)

b) Edebî Sanatlar

Selçuknâme'de bedî' ve beyan kitaplarının konu edindiği lafzî ve manevî edebî sanatların birçoğu görülmekte olup, en çok bilinenlerden bazıları şunlardır:

Seci: Eserde secili cümlelere çokça rastlanmaktadır.

موجد خانه که سقف آن افلاک است و فرش آن بساط خاک، و مبدی خانه نشینی خلیفه صفت آدم نام، مشرف بسجود ملائکه کرام...
 (Morton 1)

دروود بر سیدی که شرع او شرایع رسل امم را فسخ کرد و حکم او احکام ملوک عرب و عجم را نسخ کر (s. 1)
 حامی خلیک از انواع آفت و مخافت. (Morton 1)

حلیت انبیا علم و عبادت و حلیت ملوک عدل و سیاست. (Morton 1)

این خصال خوب و خصایص محبوب بجایی برسد که وهم عقلاء و ذهن فضلاء از ادراک آن قاصر آید. (Morton 122-123)
 سلام بر ارواح اهل بیت و یاران او که مصابیح مسالک تقوی بودند و مفاتیخ ابواب هدی. (Morton 1)

یک چند در میدان جهان گوی مراد باخت و اسب کامکاری تاخت... (Morton 26)

خوش خوی، خوب روی، تازنده و بخشنده. (Morton 35)

در اعزاز دین قمع ملاحظه ملاعین مُجد و مجاهد. (Morton 44)

İştikak:

پیش از وصول غرض بحصول موصول گشت و قصد هیچ صعب نکرد الا که ذلول گشت. (Morton 26)
 ...عاصی شد و بمدد ملک حسین رفت، و بر سلطان سخت آمد عصیان علی چتری که اصطناع او بود، از درجه مسخرگی بمنزلت
 حاجبی رسانیده. (Morton 60)

Tenasüp:

مصاف کشیدن همان بود و هزیمت شدن همان. (Morton 11)
 تنعم دوست، ترفه جوی بود و در پوشش و خورش تکلف و تنوق بغایت رسانید. (Morton 104)
 حامی خلایق از انواع آفت و مخافت. (Morton 1)
 آنجا که بود آن دلستان با دوستان در بوستان. (Morton 66)

Teşbih:

زین سان که چرخ نیلگون کرد این بناها را نگون. (Morton 67)
 لا جرم چون بدیدند که متابع تیغ چو آب اوست و اقبال ملازم رکاب او و جهان مسخر فرمان او... (Morton 121)

Telmih:

در دولت محمد مُرسل نداشت کس فاضلتر از محمد یحیی فنای خاک
 آن کرد روز تهلکه دندان فدای سنگ وین کرد روز قتل دهان را فدای خاک (Morton 65)

Tasvir (Betimleme):

الپ ارسلان پادشاهی بود با هیبت و سیاست، بیدار و تازنده، خصم افکن و دشمن شکن، جهان گیر و گیتی گشای. شکلی و
 قدی عظیم داشت و محاسنی دراز. بوقت تیر انداختن گره زدی. و گویند هرگز تیر خطا نکردی. و کلاه دراز داشتی. و بر
 تخت روز بار سخت مهیب و باشکوه بودی. از سر محاسن او تا سر گوی کلاه گویند دو گز بودی، و هر رسولی که پیش
 تخت وی آمدی بهراسیدی. (Morton 21)

حلیت او: تمام بالا، کشیده ابرو، چهره باندک مایه زردی مایل، محاسن سیاه و انبوه، بطول مایل. (Morton 53)

حلیت او: گردروی، بچهره سرخ و سپید، گردمحاسن، ربع القامه، قوی بازو، متناسب الاعضا. (Morton 71)

حلیت او: آبله نشان بود، چهره بزردی مایل، محاسن گرد، قوی بزو و یال، معتدل قامت. (Morton 88)

Mübalğa:

و شوکت و عدد ایشان بر آن سلطان زیادت بود. سلطان را مددی آسمانی و نصرتی ربّانی برسید. و گویند در آسمان بالای
 سر خصمان ابری سیاه و آتشی و علاماتی چند بازدید آمد، شکل اژدهائی دمان آتشی از دهان عیان، که از هیبت آن بیشتر
 سلاح بینداختند و مرگ را بساختند و هول قیامت معاینه بدیدند، و خذلانی بر ایشان افتاد که یک با یک نه ایستاد.

(Morton 45)

Tecnis:

زین سان که چرخ نیلگون کرد این بناهارا نگون

دیار کی گردد کنون گرد دیار یار من؟ (Morton 67)

Teşhis:

شاه، ز سنان تو جهانی شد راست.

تیغ تو چهل سال ز اعدا کین خواست. (Morton 57)

İktibas: Tarihî metinlerde oldukça sık rastlanılan bir kullanımdır. Eserin hacmi göz önünde bulundurulduğunda kullanımına sıkça rastlandığını söyleyebiliriz.

وَاللّٰهُ يُؤْتِي مَلَكُهُ مَن يَشَاءُ. (Morton 2)

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ. (Morton 2)

ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَدْلَلَةً وَهُمْ صَاغِرُونَ. (Morton 17)

يَوْمَ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ. (Morton 19)

كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ (Morton 22)

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصًّا . (Morton 65)

Sonuç:

XI. yüzyılda kurulan Selçuklu Devleti, Çin sınırlarından Akdeniz kıyılarına uzanan büyük bir coğrafya ile beraber birçok kavim ve devleti hâkimiyeti altına almıştır. Böylesine geniş bir coğrafya çeşitli kültürleri ve dilleri barındırmakta, kuşkusuz bir zenginlik olarak kabul edilen bu durum, bazı hususlarda güçlükler doğurmaktadır. Bunların başında, tarihî araştırmaların temelini oluşturan, yazılı tarih kayıtlarının muhafazası ve günümüze ulaşması gelmektedir. Arapça'dan tercüme eserler ile başlayan Farsça tarih yazıcılığının ilk özgün örnekleri X. yüzyılın ortalarında Samaniler devrinde telif edilmeye başlanır. (Demir 257) Sonrasında Gazneli ve Selçuklu devirlerinde hızlanarak devam eden yazın geleneği ardında tarihî ve edebî bakımdan eşsiz eserler bırakmıştır.

Selçuklu Devri tarih yazıcılığının, dört asırlık bir tarihsel süreç olduğu göz önünde bulundurulduğunda, pek de parlak olmadığı söylenebilir. Birçoğu günümüze ulaşmayan, varlıklarından dolayı olarak haberdar olduğumuz her yazılı kaynak, anlattığı dönemin bizden daha da uzaklaşıp belirsizleşmesine, ulaşılan her eser ise taşıdığı bilgilerle karanlığı biraz daha aralamamıza vesile olur. Sınırlı sayıdaki Selçuklu kaynaklarından olan ve diğer kaynaklara görece geç bulunan

Selçuknâme, erken dönem Selçuklu tarihi kaynağı olarak ele aldığı dönem ve kaynaklık ettiği birçok eser ile ilgili soruların giderilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA:

Ahmed Munzevî. *Fihrist-I Nusheha-Yi Hatti-Yi Farsî*. C.6. Tahran: Müessese-yi Mıntıkayî, (tarihsiz).

Ajend, Yakub. *Târihniğârî Der İran*. Tahran: İntişarat-i Gostereh, 1380.

Bahâr, Muhammed Taki. *Sebk Şinâsi*. C. 2. Tahran: Çaphane-yi Sepehr, 1349.

Bosworth, C.E. ed. *The History of the Saljuq Turks: From the Jâmi Al-Tawârikh: An Ilkhanid Adaptation of the Saljuq Nama*. Çev. Kenneth Allin Luther. Curzon Press, 2001.

Browne, Edward G. *A Literary History of Persia*. C. II. Cambridge: Cambridge University Press, 1951.

Cahen Claude. "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı." Çev. İsmet Kayaoğlu ve Mehmet Dağ. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 2 (1975): 175-198.

Direhşan, Mehdi. *Sebk-i Nesr-i Farsî*. Tahran: Çap-i Mehin, 1348.

Ebu Hamid b. Mirza İsmail Han Efşar Hamidu'l-Mülk. *Selçuknâme*. Tahran: Çaphane-yi Haver, 1332.

Fidan, Ayşe Gül. *Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbûrî'nin Selçuknâme'si (İnceleme-Çeviri)*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Hamdullah Mustavfî-yi Kazvini. *Tarih-i Güzide*. Tahran: 1362.

Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub Ve'l-Funûn*. C. 1. Ankara: Maarif Matbaası, 1941.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Merçil, Erdoğan. "Selçuknâme." *İslam Ansiklopedisi* (2009): 397-398.

Morton, Alexander Hill. *The Saljûqnâme of Zahîr Al-Dîn Nishâpûrî*. London, Chippenham: E. J. W. Gibb Memorial Trust, 2004.

Muhammed b. Ali b. Süleyman Er-Râvendî. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. Çev. Ahmed Ateş. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

- Muhammed Ibn Ali Ibn Süleyman ar-Rawandi. *Rahat-Us-Sudur Wa Ayat-Us-Surur*. Ed. Muhammad Iqbal. Leiden: E. J. Brill, 1921. E .J. W. Gibb Memorial Series: New series:II.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Zahirüddin-I Nisâbüri.” *İslam Ansiklopedisi* (2013):102-103.
- Reşidü'd-Din Fazlullah. *Câmi'ut-Tavarîh*. Çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge, 2010.
- Restgâr Fesâyî, Mansur. *Envâ'-i Nesr-i Fârsî*. Tahran: Çaphane-yi Mihr, 1380.
- Rızaiyân, Ali. “Nakd u Nezer Der Bab Selçuknâme.” *Ketabmah Tarih ve Coğrafya* (1377): 8.
- Sa'îd-i Nefisî. *Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zeban-i Farsî*. C. 1. Tahran: Kitab Furuşi-yi Furuği, 1344.
- Selçuk, Affan. “Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı.” Çev. İbrahim H. Gök. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (2006): 147–163.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. 2.baskı. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: 2000.